

vý olej z plodů vavřínu vznešeného (*Laurus nobilis*), lid. bobku; *teple* za tepla – 39 *mozk* kostní dřev, morek; *s kostivalem*: kostival lékařský (*Symphytum officinale*) – 40 *spomocnoť jest* pomáhá – 42 *tuk opichový* hustý odvar z celeru; *směš s strdí* směchej s medem

45 *hazuny* kočky; *vosk nový* čerstvý vosk; *střed strdí*, med – 46 *v hromadu* dohromady – 47 *jednotajně* rovným dílem – 48 *bolestný* bolavý – 49 *bielého kadidla*: zaschlá pryskyřice kadidlovníku (*Olibanum*) – 51 *na čítrobu* na lačný žaludek

KŘIŠŤAN Z PRACHATIC

Naukovému písemnictví přírodovědnému – a to lékařskému i matematickému – patří jedna část mnohostranného díla Křišťana z Prachatic (kolem 1366-1439), mistra pražské university a Husova blízkého přítele, později jednoho z vůdčích reprezentantů konzervativního husitského křídla. Jinou složku Křišťanova díla tvořily práce teologické a polemické. Jako lékař požíval Křišťan autority nejen v 15., ale i v 16. století, kdy pod jeho jménem vyšla několikrát tiskem jedna z nejoblíbenějších zdravotnických příruček, tzv. Lékařské knížky. Křišťan – stejně jako jeho přítel a vrstevník Zikmund Albík z Uničova, pražský arcibiskup v r. 1413 a přední lékař své doby – platil za autoritu v léčení moru. Křišťan nepochybně psal většinu svých lékařských prací latinsky, ale brzy byly zpracovávány i česky. Vedle spisů, které jsou nesporně Křišťanovými díly, dochovalo se s jeho jménem mnoho popularizujících lékařských kompendií, receptů atp. Česká zpracování Křišťanových lékařských spisů se stala základem téměř všech českých lékařských sborníků, známých pod jménem „Jádru“. Nepochybně je Křišťan autorem latinského herbáře, jednoho z nejstarších u nás a oceňovaného doma i v cizině. Latinské znění herbáře se dochovalo v několika verzích a bylo několikrát zpracováno česky v 15. i 16. století (*Knihy o mocech rozličného koření*). Křišťan se v něm opíral o známý středověký veršovaný spis o léčivé moci rostlin, známý pod názvem *Macer floridus*.

KNIHY O MOCECH ROZLIČNÉHO KOŘENIE

ČERNOBÝL

Černobýl, jakož mistři pravie, že jest mátě všeho kořeníe. Kohož hlava bolí, ten vezmi černobýl s kořenem a dobře jej zmý a zkrájej na malé kusy, a to dobře vař u vodě aneb u víně za celý den. Pak proced skrze rúchu a tiem hlavu zmý, jakž muožeš najhorčejie obdržeti. Pak rúchú hlavu
5 obvěž a lehna nehýbaj sebu za celý den aneb za noc, až se dobře upotíš; a to čin po tři dni aneb po tři noci. Proti horkosti v hlavě vezmi černobýl aneb mateří dúšku aneb polej; mýž tiem hlavu udělaje s tiem lúh. A tiem kořením obvěž na noc hlavu jedniem kterýmž kolivěk. Kteráž žena nemóž
10 dietěte poroditi, ta vezmi černobýl, ztlukúc vař jej v uoctě a procediec jej skrze rúchu, i schovajž v čistém hrnci, až se učistí. A potom prostudiec píz to, a lehce porodiš. Také kterou ženu kuole po omlazení, ta vezmi černobýl a ztluc jej dobře a zvař jej dobře a proced skrze rúchu a přivež to dobře

- a prikry a nechajž tak státi za celý den. Pak to má píti, a to pitie bolest utiši. Proti zimnici ktož jej vaří a horce pie, když se ho studená nemoc přichvátí, ihned jie zbude. Proti červené nemoci vezmi černobýlové siemě a řebříčkové a to spolu ztluc a k tomu maso hovédie a tvrdá vajce tiem prachem potrušuj. A pak z horkého octa píž to ráno i večer po tři dni, a budeš zdráv. Proti dně vezmi černobýlové siemě, kopřivné i s kořenem a pryskyřici, vosk a staré sádlo a mozk jelení aneb mladého koně a nový bobrový stroj a dřevěný olej a víno aneb octa a kúdele, a to ztluc dobře a v nový hrnec vlož a vař to přes celý den. Pak tiem maž nemocného ráno i večer po tři dni, a budeš zdráv. Proti závratu vezmi černobýl a pelynek a to spolu v silném octě zvař. Pak tiem hlavu myj horce. A potom omoč rúchu v tom octě a hlavu dobře obvaž, a budeš zdráv. Proti vodnému teleti vezmi černobýl, pelynek a řebříček, a to i s kořenem, a to spolu zvař zkrájeje na malé kusy. A to číň v lázni a podstav podeň děravú stolicí a vlož trosk v nějaké nádobie a vždy tu vodu z toho koření na ty truosky vzlévaj často, aby se mohl potiti; a to ráno do slunce číň. Také jemu hlavu zmý tú vodú i všecko tělo až do hrdla; a máš v lázni býti za celý den. A tu lázni učíň vždy třikrát za den. A vždy po lázni aby se nehýbal ani se ododieval, až by se i upotil. Potom vezmi luoj jelení, suol a pryskyřici a bobrový stroj a to spolu ztluc a tiem máš mazati dobře život po lázni. A učiniž jemu nápoj tento: vezmi bukvici a hadové koření, kozlík a také bedrník, a to vše s bobrovým strojem vař u víně a ustuď, ať se zčistí. Dajž po lázni to nemocnému píti. A potom ať pochodí sem i tam po domě. A po tom pochození ať odpočine, až i na své místo přijde. A tak nemocný bude zdráv. Aby neustal na cestě, vezmi černobýl a vař jej u víně a pí jej, a poznáš moc černobýlovú. A tak jest, když kde chceš jíti, vezmi černobýl a noš jej. Ale aby se varovala žena těhotná toho pitie pod věčným zatracením. K témuž: vezmi verběnu a nes v levé ruce a neustaneš na cestě. A to koření černobýl jest suchý a horký na třetiem stupni. Ktož jej vaří u pivě starém a dá ženě píti, matku velmi čistí a měséčnú nemoc zbuzuje a ženy plodné činí, neb jejich život zahřievá.

Nadpis: o mocech o účincích; černobýl pelyněk černobýl (*Artemisia vulgaris*) - 1 *mistřti*: lékařské autority středověku - 2 *zmý a zkrájej* omyj a rozkrájej - 4 *obdržeti* vydržeti, sněsti - 5 *obvěž ovaž* - 7 *polej*: lid. polejka, máta polej (*Mentha pulegium*); *mýž myjž*; *lúh*: louh z vody a dřevěného popela - 10 *se učistí* vyčistí se (ustáním); *prostudiec píž* po vychlazení pijž - 11 *kuole pro omlazení* trápí (bodavě) bolesti po porodu - 12 *přivěž* považ - 14 *horce pie* za horka pije; *se ho studená nemoc přichvátí* chytí se ho, postihne ho zimnice - 15 *zbude* zbaví se; *proti červené nemoci* proti střevní úplavici - 16 *řebříčkové*: řebříčku obecného; *hovédie* hovězí - 17 *potrušuj* posypávej; *z horkého octa* v horkém octovém nálevu - 19 *mozk* morek, kostní dřev; *nový bobrový stroj* čerstvý bobří stroj, bobrovinu; srov. pozn. k ř. 13 na s. 569 - 20 *dřevěný olej* olivový olej - 22 *proti závratu* proti závratí - 24 *proti vodnému teleti* proti vodnatelnosti - 26 *trosk* (gen. pl.) rozžhavenou strusku (kovářskou) - 27 *v nádobie*

do nádoby; *vzlévaj* nalévej – 28 *do slunce* do východu slunce – 30 *aby... ani se od-
odieval* ani aby ses nesvlékal – 32 *život* trup, tělo – 33 *bukvici*: bukvice lékařská (Be-
tonica officinalis); *hadové koření*: hadí kořen (Polygonum bistorta) – 34 *ustuď* vy-
chlad – 35 *pochodí* projde se – 36 *na své místo přijde* zotaví se – 37 *aby neustal* aby
ses neunavil – 38 *kde kam, někam* – 40 *verbénu*: sporýš lékařský (Verbena officina-
lis) – 41 *jest suchý a horký na třetím stupni*: byliny (jako celá příroda) se podle tehdej-
ších představ skládaly ze čtyř přírodních živlů a podle nich měly různé stupně hor-
kosti nebo studenosti a suchosti nebo mokrosti (srov. pozn. 49 na s. 538) – 42 *mat-
ku* dělohu; *měsíční nemoc zbuzuje* vyvolává menstruaci

JITROCEL

Jitrocel má tyto moci: Ktož jej vaří u vodě a sádlem dobře omastí
a pie to, tehdy dává dobré požívání. Pakli bude ztlučén s májovým más-
lem, což jest v člověku zlámáno neb ztlučeno neb zdáveno, to vše uzdraví
a na své místo obrátí. Neb to praví mistr Avicena, že viděl hada, ano
5 s těžkým vozem byl potlačen; tehdy ten had válel se dotad, až se jitrocelu
doválil, a ihned jej jedl a v rány sobě vložil a tudy byl uzdraven. Proti
červené nemoci vezmi jitrocel a anýz a z něho vody nadělaj a pí tu vodu
z jitra a večer a budeš zdráv od té nemoci. Také odkud krev jde, z nosu
aneb z úst, jest ta voda ke všemu dobrá.

2 *pie* pije; *požívání* zažívání, trávení; *ztlučén s májovým máslem* roztlučén a
utřen s máslem stloukaným v máji – 3 *ztlučeno* potlučeno, rozbito; *zdáveno* pohmož-
děno – 4 *na své místo obrátí* napraví, uvede do pořádku; *mistr Avicena*: Ibn Sina
(980-1037), arabský lékař, v. pozn. 26 zde na s. 567 – 5 *potlačen* zmáčknut – 6 *tudy*
tím, tak – 7 *proti červené nemoci* proti úplavici; *vody* odvaru n. výtažku

ŠALVĚJE

Šalvěje má tyto moci: Vezmi rukověť šalvěje a k tomu jalovce, toho
puol, a bobrového stroje jako vlaský ořech a to spolu zvař v rakúském víně
v hrnku zahrdlitém, a tak ten hrnec zakryje dobře, ať by z něho pára vynít
nemohla; a tím maž hlavu horkým neb studeným. Také ktož šalvěje dva
5 neb tři listky snie, všecko klánie, hryzenie i stríelenie, ješto jest v člověku,
svú mocí utiší, uzdraví a staví. Také ktož ji s vínem dobrým ztluče a na
čítitrobu pie, všeckny droby vnitř uzdraví a obnoví. Také kto ji jie z vína
potrúse solí, nežitóm ani neštovicem ani otokóm v člověku nedá býti, ale
všecky uzdraví. Také listie šalvěje vezma, ociz a potruš solí a vlož na uhlé;
10 ažť se počne péci, sněžiž to. A to čiň ráno a večer a nebudeš mieti bolesti
hlavnie. Také vezmi šalvěji a bobrový stroj a vař to spolu u víně za hodinu,
zcedě dajž nemocnému píti ráno a večer a jest to dobré, ktož má třevní

dnu. Proti diviemu masu vezmi šalvěji a zetři ji s octem a púšťej na ránu, až i mine.

- 15 Komuž se počínají súchotiny, vezmi šalvěje a kravieho mléka od černé krávy, kterážf nemá ižádného miesta bielého, i vařiž tu šalvěji v tom mléce. Vezmi šalvěje rukovět a jalovce a k tomu bobrového stroje jako oreth vlaský, a to v novém hrnci vař a požívaj toho, jakž najlépe umieš. Také proti sražení, když krev v člověku sražena stojí, vezmi šalvěji a brotanu
20 rovnými měrami, zkrájejž na malé kusy, promýž je a vezmi dvě neb tři cibule a učin z nich kusov několik. Směsiž to v hromadu, nalíž na to piva starého, nechajž vřieti dobře v hrnečku, ať tak dlúho vře, až ta cibule zčerná dobře; pak proced pěkně, dajž to nemocnému píti a bude zdráv. Také aby kosti z rány vyšly, vezmi šalvěji a zetři ji s octem a na ránu
25 púšťej, a vyjdúť kosti. Také proti zbití neb speklivosti aneb sražení vezmi vodu z šalvěje pálenú a pusť jemu v usta. Pakli jest pro úraz, vezmi med přesný litý a pusť jemu v usta, a to jest zkušeno. Také proti nosu a srdci hnilosti vezmi vodu z šalvěje, píz ji; toť srdce posiluje a hnilost vnitřní vyprazňuje, žaludek ohřievá, vodu a kámen vypuzuje a nečistotu z nosa
30 a z prsí vymietá a také krev čistí. Také dnu vnitřní uzdravuje a zahubuje a všech mdlých údov posiluje. A protož praví mistr Galienus: Div jest, že člověk umře, když šalvěje v zahradě roste.

Nadpis: *šalvěje*: šalvěj lékařská (*Salvia officinalis*) – 1 *rukovět* hrst – 2 *bobrového stroje* bobřího stroje, bobroviny; v. pozn. 13 zde na s. 569; *zvař svař* – 3 *zahrldlitém* s úzkým hrdlem; *vyňtí* vyjítí – 5 *klánie* píchání, píchavá bolest; *střielenie* střelivá, pronikavá bolest – 6 *staví* zastaví, zamezí – 7 *na čltrobu pie* na lačný žaludek pije; *droby* vnitřnosti; *vnitř* uvnitř; *obnoví* dá do pořádku; z *vína* máčenou, nakládanou ve víně – 8 *potrúse* posypav; *nedá* nedovolí – 9 *ociz* očistí – 10 *bolesti hlavnie* bolesti hlavy – 11 *za hodinu* hodinu – 12 *třevní dnu*: míněn patrně střevní katar – 13 *proti diviemu masu*: proti divokému masu, tj. proti nadměrnému zbytnění poraněné tkáně, ztěžujícímu hojení; *zetři ji* utři ji – 14 *až i mine* až zmizí

18 *požívaj* užívej – 19 *proti sražení* proti trombóze, tj. srážení krve v cévách; *brotanu*: pelyňku brotanu (*Artemisia abrotanum*) – 20 *promýž* promyj, propláchni – 22 *starého* odleželého – 25 *proti zbití neb speklivosti aneb sražení* proti stlačení, zúžení (tj. cév) nebo spečení, sražení (tj. krve) – 26 *vodu ... pálenú* destilát – 26-27 *med přesný litý* nepřečištěný, panenský tekutý med – 28 *proti hnilosti* proti hnilobě, tj. hnisání; *hnilost vnitřní vyprazňuje* vyhání hnilobné látky – 29 *vodu a kámen* moč a močové kaménky – 30 *vymietá* vyhání, vypuzuje; *dnu vnitřní*: při dně jsou postiženy zvláště ledviny, ale srov. též pozn. k nadpisu zde na s. 569 – 31 *mistr Galienus*: Galénos (131-201 n. l.), řecký lékař, význačná autorita ve středověku

ZPRÁVA PROTI ŠELMOVÉMU ČASU
točížto proti moru, kterýžto z božieho dopuštění jest
a z běhu planét a hvězd, teď se píše.

Najprvé dobré jest, muož-li to býti, aby člověk tu nebyl, kdež mor jest. Druhé, aby bání ani strachu o moru neměl, neb o to časté mluvenie a rozjímanie přivodí k hlíze.

5 Item když jest čas vlhký a mokrý a dšťový anebo mlhový anebo šelmový, aby nemnoho na povětríe ven chodili ani tülali. Ale prvé než kam vyndete, zakúřiti něčím vonným, jakožto bílým kadidlem neb červenú lebedkú, bobkem, ruoží neb jinú věcí vonnú. Druhé, kdež léháte, než lehnete, když jest čas vlhký a mokrý, aby prvé bylo zakúřeno něčím vonným, jakožto nahoře praveno jest, aby ten dým opravil zkažené povětríe. A to
10 má činiti čtyřikrát do téhodne.

Item ráno, nežli mezi lidi vendete na povětríe, máte vždy přijieti lektvaři jako vlaský ořech neb méně, jenž slóve dulce amarum. Anebo prachu, jenž slóve prach mistra Křišťana, jednu v témdni přijmi jako vlaský ořech s vínem nebo s jíchú ozimého semence anebo s polévkú.

15 Item miesto toho dobré jest ráno požívati citváru, hřebíčkov nebo třemdaly nebo kozlíku, bedrníku, jalovce, ředkve neb vlaských ořechův s rūtú a s fiky. Pakli toho všeho nenie, tehdy má ráno sniesti topeničku omočenú v uocet nebo cibulky s vepřovú pečenkú neb pták pečený, aby vždy lačen nechodil na povětríe.

20 Item když jste mezi lidmi, vždy máte něco vonného voněti: nebo pelynek, nebo majoránu, brotan, balšán neb jinú věc vonnú.

Item nemá trpěna býti žiezen ani hlad, ale často má jedno býti i pito, ale po málu; napřed krmí kyselých, jestliže by dušni nebyli a nekašlali. A více aby pečitého požívali nežli s jichami. A tiem ovoce méně a ryb
25 a mléčného všelikterakého i hrubých krmí nepožívali.

Item do lázny obecné často nechoditi, a zvláště byl-li by kto tam hlízovatý. A také s hlízovatým nechoditi ani v jistbě s ním seděti. Pakli by chtěl kto, ale něco vonného sniesti a voněti; a k němu se nemá nachylovati. Pakli
30 kdy chcete do lázně jíti, ale prvé se napiti toho prachu z apatéky před láznú a s ozimým semencem v jíšele vinném aneb v pivném, anebo ráno vzieti driáku jako léskový ořech a rozpustiti s vínem neb s pivem a vypiti a do lázny jíti a v suše se potiti a po lázni jiedla nechati za hodinu najměň.

Item dobré jest jednu v měsíci driáku požívati po puolnoci a lehnúti v loži a přikryti se dobře, a sám aby lehl, a potiti se dobře; a vzieti jeho tak
35 mnoho, jako se svrchu píše.

Item těchto pilulek morných máte požívati ráno neb na noc čtyřikrát do téhodne, a jsúf velmi dobré vzieti jich sedm neb devět. Zapí je s vodú neb s pivem neb s čím chceš nekúsaje jich.

Item na kohožť pán buoh prepustí bolest, poněvadž jest nebezpečná
40 nemoc, najlepšie jest přijeti lékařství duchovníe, zpoviedati se a želeťi
hřiechův a velebnú svátost pána našeho Jezukrista přijeti. A což muože
najsapieše, když učije hlízu neb jakú bolest, aby púšťěl krev bez meškánie.
Jest-li za uchem, aby púšťěl krev z hlavnie žíly z té ruky. Pakli jest pod
paží, tehdy z té ruky žíly plicnice. Pakli v třieslech, tehdy z žíly panenské
45 na též noze. A druzí pak nakříž púšťějí z ruky a z nohy, a nezle činie.

Item po tom púštění když odpočine, má jemu driák dán býti vedlé
svrchupsaného rozkázanie. A potom jeho něčím posiliti, jakožto žufněm
ozimého semence neb něčím jiným, což se komu co líbí.

Item nade všecko lékařství v ten čas dobré jest mieti dobrú mysl, ani
50 hněvati se, a varovati se bázni, strachu, tesknosti, zlé mysli. Nemnoho
mysliti, čehož člověk nemuož mieti, i přielišné starosti se varovati.

Nadpis: *zpráva* (lat. regimen) návod, jak se zachovat; *šelmový čas* období morové
epidemie; *teď zde, tuto* – 2 *druhé za druhé*; *o to o tom* – 3 *přivodí k hlíze* působí
vznik morových hlíz (abscesů), tj. moru – 4 *item* dále, také – 5 *na pověťrie* na
vzduch; *aby...* ani *túlali* ani abyste se netoulali – 6 *vyndete* vyjdete; *zakúřiti něčím*
vonným nakouřiti se, nadýchati se vonného kouře (oblíbený primitivní desinfek-
ční prostředek); *bielým kadidlem*: pryskyřice kadidlovníku (Olibanum); *červenú le-*
bédků dobromyslí obecnou (Origanum vulgare) – 11 *přijeti lektvaři* (gen.) vzíti lek-
tvar, lék – 12 *dulce amarum* doslovně: sladké hořké, tj. prostředek hořčinný, hořký
prášek – 13 *prach mistra Křišťana*: prášek, jehož recept pocházel od mistra Křiš-
ťana z Prachatic – 14 *s jíchů...* s *polévků* s vývarem... s odvarem; *ozimého semence*
z plodů konopí setého – 15 *citváru* cicvárového semínka, tj. květů pelyňku cicvárové-
ho (Artemisia cina); *hřebíčkov*: květů tropického stromu hřebíčkovce kořeného
(Jambosa caryophyllus) – 16 *třemdaly* třemdavy (Dictamnus); *ředkve*: kořene černé
ředkve – 17 *s rúťú*: routa vonná; *topeničku* topinku – 19 *aby vždy...* *nechodil* aby
nikdy nechodil

21 *brotan* pelyněk brotan (Artemisia abrotanum); *balšán* balšám, odrůda máty
peprné – 23 *po málu* po malých dávkách; *jestliže by dušní nebyli* jestliže netrpíte
dušností – 24 *aby pečitého požívali* abyste jedli pečené maso, pečeně; *s jichami* s hus-
tými omáčkami – 25 *mléčného* mléčných pokrmů; *hrubých těžkých* – 26 *do lázny*
obecné do společných lázní; *hlizovatý* nakažený morem – 29 *prvé* dříve, napřed –
30 *v jišele* v omáčce – 31 *driáku* užívání (domnělého „všeléku“) – 32 *v suše* na su-
cho; *za hodinu* na hodinu – 36 *pilulek morných* pilulek proti moru

39 *prepustí* dopustí; *bolest* nemoc, onemocnění – 40 *přijeti lékařství* přijmout
lék – 42 *najsapieše* nejdříve; *učije* ucítí, upozoruje – 43 *z hlavnie žíly*: z žíly na před-
loktí (Vena cephalica) – 44 *z žíly plicnice*: z žíly na hřbetu ruky u malíčku (Vena
salvatella); *z žíly panenské*: z žíly růžové, na vnitřní straně nohy pod kotníkem
(Vena saphena) – 45 *nakříž* křížem, tj. na opačné straně – 47 *žufněm* (z něm.) odva-
rem, polévkou

Toto lékařství mistr Křišťan jest vydal proti neduhu svrchnímu a zpravu učinil, jakž jest psáno.

Polévka hrachová, zelná a řepná, nového zelé a řípy, velmi jest užitečno každému pro prsí. Pepř kaž smiesiti s vlaským vínem a málo šafránu a tím ozdobuj krmě své.

- 5 Pání, každý den kažte tříti sobě horčici s koliandrem a s anézem a s vínem jakožto šalši; a s tú budeš požívati krmí vařených a pečitých, k tomu příčině zázvoru třeného neb pepře.

Pání, dvakrát v týden umývajτε nohy večer před lůžem; v zimě vodú horkú aneb teplú, v nížto vařen jest rmen, a v létě studenú túž vodú. A tři sobě zezpod nohy soli s octem smíše.

- 10 Pane, hlavy nikdy nemej leč ráno, jednu hodinu před obědem aneb před večerí a kaž přiliti k lúhu octa půl žejdlíka; a koření kaž vařiti k hlavě v lúhu.

Pane, lázně řídco požívaj a mej se u vaně, ale v zimě jdi do lázně v nešpory, a to ne často a nebuď dlúho v lázni.

- 15 Také, pane, v tvé krmě kaž klásti a vařiti petružel pro kámen, když tě často napadá. A pro ten také požívaj čistého pití a často také měj chřen s jíchú masa a s skývú bílého chleba, rozetrúc jako šalši; a toho budeš požívati ve všech krmích vařených i pečených od masa. A také v šalši můžeš vložití šest aneb sedm jader břeskvoých oblúpe i rozetřiti spolu; anebo
20 šalši s petruželí anebo s horčicí. A kaž přiložití soli málo v tu šalši anebo zázvoru třeného. První krmě tvá vždy buď polévka a poslední topenice.

- Tyto všecky věci: anjelička, všedobr, zázvor, galgán, horčice, cicvár, jelení koření, máta, hřebíček, bedrník spolu zřež v jednu pušku drobně jako semenečné zrno a netbaj na to, bude-li kterého koření více než druhého;
25 a přilož semena horčičného jednu lžici a soli kněžské za groš. A toho koření tak zřezaného na každý pondělí večer, kdy by chtěl v lůže jíti, požívaj; a takéž i v pátek. Přijmi, což můžeš mezi tři prsty vzíti, a to zapí pivem nebo vínem lehkým, v létě studeným pitím, a v zimě horkým. A na to učiníš truňk piva i lehneš a ráno vstana sníš malý kus cicváru s soli kněžskou, málo
30 jí vezma, a nebudeš píti potom. Anebo sněž dvě kubebě s dvěma hřebíčky a k tomu málo přijma semene kopřivného a koliandru, a potom nepí; a to koření sněž zavra usta i chřípie i nos.

- Pání, v mastný den mezi jinými krměmi vždy mějte asa jednu krmí s cibulí vařenú, a to v zimě i v postné dni. Takéž v zimě vždy jedny ryby
35 v cibuli vařené a k tomu osladič a petruželné koření.

Nadpis: *lékařství lék; jest vydal uvedl ve známost; svrchnímu svrchu uvedenému (tj. moru); zpravu učinil dal návod, stanovil postup – 1 nového zelé z mladého*

zelí – 2 *pro prsi* pro plíce a pro cesty dýchací – 3 *ozdobuj* zpestřuj – 4 *horčici* semeno hořčice; *s koliandrem* s plody koryandru setého; *s anézem* s anýzem, tj. s plody bedrníku anýzu – 5 *jakožto šalši* na hustou omáčku; *pečilých* pečených – 6 *příčině* přidává – 7 *před lůžem* před spaním – 8 *rmen*: míněn patrně heřmánek pravý – 9 *smíše* smíchaje – 11 *k lúhu*: jako louhu se užívalo vody s dřevěným popelem; *žejdlíka*: stč. žejdlík měl asi půl litru; *koření*... *k hlavě* koření užívané k mytí hlavy – 13 *požívaj* užívej, ber; *v nešpory* v době nešpor, tj. večerní pobožnosti (okolo páté hodiny odpolední)

15 *petružel pro kámen* petrželový kořen, aby se zabránilo tvoření močových kamínků – 16 *chřen křen* – 17 *s jíchú masa* s vývarem z masa – 19 *břeskvových* broskvových; *oblúpe* (která) vyloupáš – 21 *topenice* topinka

22 *anjelička*: andělíka lékařská (*Archangelica officinalis*) nebo děhel lesní (*Angelica silvestris*); *všedobr* lid. vředové koření, všedobr horní (*Imperatoria ostruthium*); *galgán*: jde o rostlinu *Cyperus longus*, jejíž kořen nahrazoval kořen galgánu lékařského (*Alpinia officinalis*) – 23 *jelení koření* smldník (*Peucedanum*); *zřež rozřež*, rozkrájej; *v pušku* do nádoby, do kelímku – 24 *semenečné zrna* semenec, konopné semeno – 25 *solí kněžské*: patrně posvěcená kuchyňská sůl – 29 *truňk* doušek – 30 *dvě kubeně* (duál) dvě zrnka pepře, tj. plody pepřovníku cubeba (*Piper cubeba*) – 33 *v mastný den* když není půst; *asa* alespoň – 35 *osladič* oddenek osladiče obecného (*Polypodium vulgare*); *petruželné koření* kořen petržele

LIDSKÉ LETORY

Základem středověkého názoru na přírodu byla starověká nauka o čtyřech živlech, které jsou podstatou veškeré hmoty. Podle Aristotela a jiných antických filosofů i vědci jsou těmito „elementy“ oheň, voda, vzduch a země. Jako všechna neživá příroda a rostlinstvo, tak i všichni živočichové i člověk jsou podle této nauky složeni z těchto čtyř živlů, jen různě uskupených a rozdílnou měrou zastoupených. Ve všech oblastech přírody odpovídaly čtyřem živlům různé látky, např. v neživé přírodě odpovídala ohni síra, vodě rtuť, vzduchu „sůl amoniacká“ a zemi zlato; v lidském těle ohni krev (*sanguis*), vodě hlen (*flegma*), vzduchu žlutá žluč (*cholé*), zemi černá žluč (*melancholé*): o ně se opíral hippokratovský výklad nemocí (tzv. humorální patologie). Těmto čtyřem základním látkám odpovídaly podle Hippokrata a Aristotela čtyři vlastnosti (horko, vlhko, studeno, sucho). Podle toho, která látka v lidském těle převládá, určovali staří lékaři čtyři hlavní lidské letory, tj. typy (konstituční a povahové). Názvy, označující tyto typy, udržely se s pozměněným významem dodnes (*sangvinik*, *flegmatik*, *cholerik*, *melancholik*).

Z nauky o letorách, jak byla v 15. století zčeštěna v lékařských a astrologických spisech, vybíráme dvě ukázky, stručný přehled všech letor s návodem, jak rozpoznat podle barvy, postavy a vlastností typy lidí, a podrobnější popis flegmatického (vodokrevného) typu ze sborníku traktátů, zvaného Hvězdářství pro krále Jana.

(O LETORÁCH)

Toto nám sluší věděti a znamenati, které letory, totiž kto jest kterého přirození. Neb ze čtyř živlův každá věc obživena bývá, totiž z ohně, z větru,